В.Ф. Резаненко
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

КОНЦЕПТ ЧЖЕСЮЕ (哲学 (學)) ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПРИНЦИПІВ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ВЧЕНЬ КИТАЮ

Термін *чжесюе*, який у китайсько-іншомовних та іншомовно-китайських словниках подається як *філософія*, записується двома ієрогліфами 哲学 (學). Слід зауважити, що в європейських китаєзнавчих колах ставлення до такої інтерпретації цього терміна неоднозначне, оскільки школа формування китайської філософської думки представлена трьома релігійно-філософськими вченнями – даосизмом, конфуціянством та китаєзованим буддизмом. Власне, з цього й випливає проблема концепту (смислового наповнення) цього терміну, що може бути предметом серйозного китаєзнавчого дослідження.

Способом розв'язання цього питання, на нашу думку, може бути мовно-культурологічний (етимологічний) аналіз ідеограм складових терміна *чжесюе* (哲学(學). Отже, звернімось до таких етимологій, що подані у словниках-енциклопедіях: «Шовень цзєцзи» («說文解字») (укладач: Сюй Шень, Китай), «Сіндай дзітен» («新大字典») (укладач: Уеда, Японія), «Канва дзітен» («漢和辞典») (укладач: Кобаясі, Японія). У деяких випадках корисним може бути також посилання на «Великий китайсько-російський словник» (за ред. проф. І.Ошаніна).

За Шовенєм, семантика ідеограми 哲 передається смисловими значеннями таких ідеограм-синонімів, як 知, 智 [7, с.57]: *знання*, *пізнання*, *розуміння*, *усвідомлення*, *мудрість*, *мудрець*, *філософія* тощо [1, № 1770], а також ідеєю, що її передає ідеограма 悊: те, що сприймається (按) серцем (按心), заслуговує на повагу (按心部云、悊敬也。) [7, с.57].

До того ж, вищеподані значення ідеограм-синонімів (知, 智) та ідея ідеограми 悊 корелюють зі значеннями таких слів-носіїв аналізованої ідеограми哲:

- 哲学 (學) – філософія;
- 哲 人 – мудрець (філос.) (пор. 十 哲 *десять мудреців – учнів Конфуція*);
- 先 哲 – мудреці китайської минувшини (даос., конф.);
- 哲 聖 – досконало мудрий (імператор Китаю – син Неба) (конф.);
- 哲 理 – основні принципи світобудови (даос., конф.);
- 明 哲 – просвітлений розум (будд.).

Для конкретизації поданої вище етимології ідеограми哲 звернемось до етимології її елемента 折 та етимології згаданої ідеограми 知, що є синонімом аналізованої ідеограми 哲.

За Шовенем [7, с. 44], формі ідеограми 折 (рука (扌) людини з сокирою (斤)) передувала форма ідеограми 𣂚 , яка передає ідею: зрубання рослини (屮), тобто розчленування її на дві частини (屮 屮): наземну – *ян* та підземну (корінь) – *інь*. Ця ідея, за Шовенем, інтерпретується двома способами:

1. 斷 也。(*розчленувати, розділяти, розрізняти, відрізняти, диференціювати* тощо) [1, № 3270]. Тобто, за елементом 折 ідеограми哲 (в якій елемент 口 означає *слово, ім'я* тощо) стоїть ідея однозначно (конкретно, чітко) вираженої думки.

2. 譚長說。(мовлення (譚 + 説) поважної, літньої людини (長), яка через висловлення (言) упорядковує речі (兑). Отже, вищенаведене вказує на те, що за ідеограмою 哲 розуміється ідея чіткого, упорядкованого вираження думки стосовно *джерел походження* (儿) *речей / явищ* (口).

Доречним також буде звернутись до етимології ідеограми 知, яка, як згадувалось вище, є синонімом аналізованої ідеограми哲.

За Шовенем, ідеограма知має такі інтерпретації:

1) 知義為知識 володіти / оволодіти принципами набуття знань; бути знавцем глибоких знань);

2) 示知而出之意 (демонструвати знання через висловлювання думок / ідей).

Ідеограма 知за Кобаясі [2, с. 729], передає такі ідеї:

1) 矢のように遠く口に出ることをいう。心が明らかであると、物事がよくわかって、すぐことばに出るからである。(Сказане (口) летить як стріла (矢). Якщо при цьому серце чисте, смисл сказаного правильно розуміється і передається словами);

2) 矢のようにずばりと真相につき当たること。(Такі слова несуть істину подібно до стріли, спрямованої на ціль).

З огляду на вищеподане, стає зрозумілою ідея філософської інтерпретації ідеограми哲 (за Уеда): 才知がすぐれていて物の道理に明るいこと。道理に明るければ、その言もまた明らか。[8, с. 390] (При кмітливому розумі (才知) в [розкритті] дао (суті) речей (道理) буде ясність. При цьому слова також ясні й зрозумілі).

Звернімо увагу на значення вжитого тут ключового слова *даолі* (道理): істинний (природний) (理) дао-шлях (道) людей / речей / явищ; висока мораль, вищі принципи моралі (даос., конф.) тощо. Саме за цими значеннями (за Уеда) стоїть філософський смисл / зміст аналізованої ідеограми 哲.

Зважимо також на те, що у вищенаведених етимологіях аналізованих ідеограм, зокрема ідеограми 哲, увагу зосереджено на даосько-буддистсько-конфуціянських чеснотах і принципах: сприйняття речей / явищ серцем, чіткого й однозначного вираження думок, чистосердечного (щиросердного) ставлення до інших тощо. Згадаймо вислів Конфуція: 七十而従心所欲不踰矩 (У 70 років я діяв за покликом серця й у своїх бажаннях дотримувався міри.) [«Лунь юй», глава II, розділ 4]. До речі, згадані чесноти позначаються ідеограмою 忠, що передає ідею уособлення серцем (心) такого даосько-буддистського ідеалу, як *серединність* (中) (пор. 忄), за якою стоїть істина *дао* Лао-цзи, істина *Неба* Кун-цзи та істина *порожнечі* Нагарджуни.

Повернемось до вищезгаданого елемента 折 (𣂚) аналізованої ідеограми 哲, який передає ідею виділення двох (*інь* та *ян*) частин цілого (йшлося про маніфестацію наземної (носія іпостасі *ян*) та підземної (носія іпостасі *інь*) частин рослини). Саме через *інь-ян-взаємодію* таких частин актуалізується *дао* рослини як джерело породження її (рослини) паростка *ян* та кореня *інь*. Отже, *порожнечу дао* рослини представлено стиком-перетином *інь-коріня* та *ян-стовбура*). До речі, такий стик-перетин позначається, наприклад, горизонталями (二) ідеограми 本 (*основа*), які одночасно символізують рівні розвитку рослини. Виявлення місця такого перетину (*центру, середини*) означає пошук істинного (природно-джерельного), що, власне, і є концептуальним положенням так званого “серединного шляху” (中道) релігійно-філософських вчень Китаю, і що відображено в ідеї ідеограми 哲 як носія елемента折.

Тут буде доречним звернутись до ідеї ідеограми 折 як складової слова 折紙 – *орігамі* (яп.), яке означає почергове / послідовне складання-виділення (折) (*інь-ян – інь-ян…*) частин (чистого, пустого) аркуша паперу (紙), *з чистоти, пустоти , порожнечі* якого породжуються реально-матеріальні фігури.

Рис. 1.

Ідеограма 学 (學) за Шовенем, Уедою, Кобаясі передає такі ідеї:

1) руки (臼 (𦥑)) наставника, вчителя тощо, який знімає "покриття" (冖) з дитини (子), відкриваючи їй шлях до знань через упорядкування хаотичного стану (爻) її світосприйняття;

2) дитина (子), що отримує знання від наставника (𦥑), який відкриває (𦥑 , 冖) їй шлях до їх набуття через упорядкування хаотичного стану (爻) її світосприйняття;

3) за Шовенем, елемент (子) передає ідею початку руху енергії *ян-ці* (易気) [виходу із *інь*-джерела] і, відповідно, – ідею початку породження всього сущого (易 気 動。萬 物 滋) [7, с. 742], що відповідає стану *інь-ян- взаємин* у точці "子" Даоського кола (рис. 1).

Таким чином, ідеограма 子 передає ідею *народження ян-речей / явищ*, а ідеограма 学 (學) – *початок* їх упорядкування (學), що пов'язано безпосередньо з інь-джерелами їх породження. Власне це, на нашу думку, постало приводом для надання видатним китайським філософам (засновникам шкіл формування даоської філософської думки) імен, які містять ідеограму 子 (*цзи*): Лао-цзи, Кун-цзи, Мо-цзи, Мен-цзи та інші, головним об'єктом філософування яких було *дао-джерело* походження речей / явищ, *дао-шлях* їхнього буття (формування й розвитку), впорядкування та вкорінення знань про них тощо. до речі, саме з наведеної ідеї ідеограми 子 випливають, наприклад, такі її значення: *зерно, яйце, частинка, елемент, плід; початок; основа; дитина-син* тощо, а з вищеподаної ідеї ідеограми 学 (學) – такі її смислові значення, як *грамотність, ученість, ерудиція, освіченість, знання; вчений; наука, вчення; школа, доктрина* тощо).

Отже, як можна бачити релігійно- філософських вчень Китаю, як, за концептом *чжесюе* (哲学 (學)) стоять такі ключові категорії *дао-джерело* походження та *дао-шлях* формування й розвитку всього сущого, а також *культура (вень)* розкриття суті цих категорій і вкорінення знань про них у соціокультурному просторі Китаю та інших традиційних суспільствах Далекого Сходу. Такий концепт поняття *чжесюе*, власне, і постав методологічною основою синкретизму трьох релігійно-філософських вчень Китаю (даосизму, конфуціянства та китаєзованого буддизму).

Здійснимо спробу наблизитись до адекватного розуміння поняття *чжесюе* (哲学(學)) також через розкриття концепту *вень-культури*, враховуючи те, що головним чинником її формування є світоглядні та морально-етичні принципи релігійно-філософських вчень Китаю. Поняття *вень-культура* позначається словом 文化, парадигма ідеограми (文) якого містить такі смислові значення: *грамотність, освіта, знання* тощо (пор. зі значеннями ідеограми学(學)).

За Шовенем, ідея ієрогліфа 文 передається переносно через вислів: 錯、金 画 (畫) 也。[7, с. 425] (золотити метал (錯), виділяючи (画) його (金) з ряду інших [4-х першоелементів природи]). Тобто – обробляти метал (金) згідно з його природою, за якою стоїть золото, що, за даосизмом, уособлює властивості всіх металів. Отже, через правильну обробку металу (пошук в ньому золотого начала) розкривають його природні властивості як одного з п'яти елементів природи (земля (土), вода (水), рослина (木), вогонь (火), метал (金)).

Таким чином, метою тлумачення ідеограми 文 через посилання на ідею ідеограми錯 є показати, що культура *вень* (文) в уявленнях китайців – це здатність людини розкривати суть (природу) речей / явищ через форми-коди (形), за якими стоїть їхня природа.

Чому для цього обрано саме метал? Вірогідно тому, що *стан металу* [речей] (金) відповідає фазі *інь* Даоського кола (рис. 1), тобто фазі, в якій *ян-форма* речей ще не проявлена / не виявлена. Власне, через таку форму людина певного рівня *вень-культури* й дістається певного рівня розкриття суті (природи) речей. Зазначене підтверджується нижчеподаними тлумаченнями ідеограми 錯, що містяться в Шовені [7, с. 702].

1. 金 涂 也。(Уторований шлях (涂) металу (涂金). [як одного з п'яти першоелементів природи]). За поняттям "уторований шлях" стоїть дао-шлях речей, що уособлюється чередою послідовних, циклічних змін їхніх *інь-ян станів* (стан води (水) → стан рослини (木) → стан вогню (火) → стан землі (土) → *стан металу* (金) → стан води (水) →…), одним з яких (як бачимо) є *стан металу* (рис. 1).

2. 錯 当 作 逪 (ідеограма錯 є відповідником ідеограми逪). Якщо, як згадувалось вище, за ідеограмою 錯 стоїть конкретна ідея розкриття природи металу (金), то за ідеограмою逪 (відповідником першої), взагалі, – ідея розкриття суті (природи) речей (文) через правильний (дао-шлях) (辶 (彳 + 止)) людини високого рівня *вень-культури* (文). Для підтвердження вищеподаного стосовно концепту поняття *вень-культури* звернемось до семантико-графічної структури ідеограми文.

Ідеограма 文 (㐅) складається з двох елементів: 亠 (人 ~人) + 乂.

亠 (𠆢 ~ 人) (верхня частина тулуба людини (人)) [8, с. 68], що підтверджується верхнім елементом стародавньої форми (文) ідеограми 文.

乂 За Шовенем, 陰 陽 交 午 也。 [7, с. 738] (Точка / місце перетину (交) *інь* та *ян* (陰 陽), або місце переходу (交) фази *ян* (陽) у фазу *інь* (陰). На Даоському колі (рис.1) це місце позначається ідеограмою午. Поняття *місце перетину* (乂) *інь* та *ян* відповідає такому поняттю, як *порожнеча*, що уособлює як *дао-причину* породження речей (точка 子 Даоського кола), так і *дао-причину* руйнування речей (повернення їх до джерела породження) (точка 午 Даоського кола) – порівняймо з ідеєю вище аналізованої ідеограми 哲. Інакше кажучи, під *порожнечею* розуміється *дао-джерело* породження / руйнування всього сущого. яке, за даосизмом, уособлюється п’ятьма (五 ~ 㐅) першоелементами, що постають у хаотичному (природному, ще не визначеному) стані (乂) [1, № 10922]. Таким чином, ідеограма 文 (文) означає людину (𠆢 ~ 人), яка володіє *вень-культурою* упорядковування інь-ян-взаємин речей (乂) задля розкриття їхньої природної дао-сутності, що, до речі, підтверджено такими значеннями ідеограми乂: *упорядковувати, регулювати; талант, мудрість, здібності* тощо [Ошанін, № 10923].

Для підтвердження коректності результатів вищенаведеного аналізу ідеограми 文 звернемось до «Великого словника ієрогліфів» («大字典»), на с. 3848 якого сказано: 这, 今作文 (Ідеограма 文 походить від ідеограми这). До речі, значення ідеограми这 – *саме це, саме цей, саме такий, саме так, не інакше як…* тощо випливають з семантико-графічної структури її складових 辶 (彳 + 止) + 文 (культура *вень* (文) як правильний (止), цілеспрямований шлях (спосіб) (彳) [розкриття суті (природи) речей]. До того ж, відповідником ідеограми 这 у давній мові [1, № 11288] є ідеограма 這 [1, № 11069], яка передає ідею надання речам *правильних* (辶) імен (言), тобто таких, що відповідають їхній суті (文). Варто зауважити ще й те, що, як згадувалось вище, поняття *культура* в китайській та японській мовах передається словом 文化. Певна річ, ідеограма 化 цього слова повинна доповнювати й поглиблювати концепт *культури вень* (文). За Шовенем [7, с. 384], ідеограма化 передає ідею: 教 行 也。 (Шлях / спосіб (行) навчання мудрості (教)). На цій самій сторінці Шовеня зміст ідеограми 行 подається як *де-шлях* (德行) тобто, шлях / спосіб набуття людиною *де*. Інакше кажучи – набуття людиною *де* (високих моральних чеснот (德)), через що їй розкривається суть (文) речей, що асоціюється з таким смисловим значенням ідеограми化, як *кардинальні зміни* чого-небудь. До того ж, якщо врахувати, що одним зі значень ідеограми 行 є *першоелементи природи*, то вищеподане речення 教 行 也 може означати: навчати(сь) бачити / розуміти (教) першооснову всього сущого (пор. 五行– п’ять першоелементів природи в китайській космогонії). Звернімо увагу також на інтерпретацію ідеограми 化 за Уеда: 徳によって人民を導き、感化して善良な風俗習慣を作る義。 [8, с. 282] (Керування народом через *де* (德) сприяє *кардинальній зміні* (感化) його ставлення до довкілля, позитивно впливає на його звички, переконання тощо (善良な風俗習慣)).

Розглянемо ще й ідею ідеограми 匕(складова ідеограми 化). За Уеда, 人の字を反対にむけた字で、己をすて、他人に親しみ従う義。 [8, с. 282] (Людина (匕), яка, ігноруючи особисте Я (己), толерантно ставиться до інших). Дослівний переклад: “перевернуте зображення 匕[людина-інь] ідеограми人 [людина-ян] передає ідею ігнорування першою особистого Я (己) і толерантного ставлення до інших”. Таким чином, за поняттям *людина-інь* (匕) розуміється людина, яка, набуваючи високих моральних чеснот (德), стає зразком для інших. Така людина принципово відрізняється від людей (亻~人), які не є носіями таких чеснот. Отже, саме така інтерпретація ідеограми 化 розширює та поглиблює концепт поняття *кардинальні зміни* (化) і, відповідно, концепт *вень-культури* (文). Отже, за концептом *вень-культури* (文 (亠 ~ 人) + (乂)) стоять ідеї:

1) космічної природи (乂) людини (人);

2) упорядкування людиною (人) космічного “хаосу” (乂 → 十) речей (розкриття суті їхньої природи та пристосування до своїх життєвих потреб);

3) упорядкування й гармонізація *інь-ян-взаємин* речей (乂→ 十) людиною (人) як її прагнення стати на дао-шлях (道);

4) розкриття (людиною) суті природи речей (文) через просвіту (освічення) (化), що, власне, й є концептом поняття 文化 (*культура*);

5) опанування людиною (人) *інь-ян-культури* (文) ієрогліфічного тексту тощо.

Таким чином, розкриття концепту *вень-культури* (文) може сприяти адекватному сприйняттю й розумінню нижчеподаних ключових понять традиційної культури Китаю. Наприклад:

天文 – небесні явища;	文深 – розуміти суть речей / явищ;
地文 – земні явища;	文理 – гуманітарні та природні науки;
水文 – водні явища;	文章 – конфуціянський канон;
文明 – цивілізація;	文命 – інтелектуальна досконалість;
文廟 – храм Конфуція;	文教 – навчання, освіта, просвіта;
文德 – даоська етика;	文運 – шлях формування культури;
文士 – освічена людина;	文月 – місяць літнього сонцестояння;
文義 – *вень*-культура принципів;	文思 – мислити за законами неба і землі;
文意 – *вень*-культура ідей;	文物 – духовна та матеріальна культура;
文学 – література;	文典 – китайські класичні джерела;
人文 – гуманність;	文法 – культура ієрогліфічного тексту.

Висновки

1. Як можна бачити з наведених концептуальних положень статті, ключові позиції в них посідає людина, що відповідає концепції антропоцентризму релігійно-філософських вчень Китаю, за якими людина є носієм *дао* в його даоській, китаєзовано-буддистській та конфуціянській інтерпретаціях, інтегруюча роль у яких належить даосизму. Філософський смисл цієї ролі передається ідеограмою 哲 (складової терміна 哲学 *філософія*).

2. Результати комплексного *мовно-культурологічного* аналізу понять *чжесюе* (哲学) та *вень-культури* (文化) можна вважати певним кроком до адекватного сприйняття й розуміння концепту *чжесюе*, за яким стоять китайські релігійно-філософські вчення, об'єктом філософування яких є *дао-джерело* походження речей / явищ, *дао-шлях* їх формування й розвитку, впорядкування та вкорінення знань про них у соціокультурному просторі традиційних суспільств Далекого Сходу.

3. Опановуючи такими знаннями, людина набуває даоських, буддистських та конфуціянських чеснот, через які стає здатною розуміти суть (природу) речей / явищ і, відповідно, суть власної природи.

4. Результати здійсненого аналізу, на нашу думку, можна вважати відповіддю на запитання, поставлені на початку статті, а саме: 1) в чому термін *чжесюе* (哲学 (學) відповідає і в чому не відповідає поняттю *філософія*, прийнятому в європейській традиції; 2) наскільки є коректним вживаний в європейському китаєзнавстві термін *релігійно-філософські вчення Китаю*.

Використана література

1. Большой китайско-русский словарь / под ред. И. М. Ошанина. – М., 1983, Т. 1 – 4.

2. Кобаясі С. Сінсен канва дзітен (Новий китайсько-японський словник ієрогліфів) / С.Кобаясі. – Токіо, 1995.

3. Лань Янь. Ханьюй дацзи д'янь (Великий китайський словник ієрогліфів) / Лань Янь. – Китай, Ченду, 1989.

4. Резаненко В.Ф. Элементы семантико-графической системы иероглифической письменности / В. Ф. Резаненко. – К., 1988.

5. Резаненко В.Ф. Семантические элементы знаков иероглифической письменности / В. Ф. Резаненко. – К., 1989.

6. Сімура І. Кодзіен (Японський енциклопедичний словник) / І. Сімура. – Токіо, 1980.

7. Сюй Шень. Шовень цзєцзи (Етимологічний словник ієрогліфів) / Сюй Шень. – Шанхай, 1986.

8. Уеда К. Сіндайдзітен (Новий великий словник ієрогліфів) / К. Уеда. – Токіо, 1993.